

Josip Juraj Strossmayer i pitanje Bosne i Hercegovine 1870-1878.

Od god. 1866. do 1868. Narodna stranka je povezana s Kneževinom Srbijom u zajednički ugovorenom programu čiji je cilj bilo stvaranje neovisne južnoslavenske države, a neposredni zadatak Srbijino osvajanje Bosne.¹ U to vrijeme nije bilo razlike u stajalištu Strossmayera i prvaka Narodne stranke. Oni su podjednako željeli da Srbija aktivno istupi u Bosni i Hercegovini i da te pokrajine sebi priključi radi stvaranja snažnije jezgre oko koje bi se okupili Južni Slaveni. Iako je vojnički bila nesprema, Srbija se ipak u zajedničkom programu obvezala da će aktivno istupiti u Bosni, pa je dapače i Narodna stranka u tome pravcu usmjerila svoju djelatnost. Pomalo prvaci stranke prestaju vjerovati u istup Srbije, a pogotovo poslije uklanjanja Garašanina stječu uvjerenje da je Srbija napustila zajednički program. Svakako je takvome stavu Srbije pridonio i utjecaj Monarhije, čiji su vodeći krugovi budno pratili djelovanje Srbije, pa su i kneza Mihaila opomenuli da odustane od politike na koju se obvezao u zajedničkom programu s Narodnom strankom.

Prema ocjeni prvaka stranke, zajednički program sa Srbijom negativno se odrazio na politiku Narodne stranke. Osim toga, poučilo ih je iskustvo da je prava snaga Srbije premala da u datim okolnostima odigra ulogu Piemonta. Zbog toga prvaci Narodne stranke pomalo napuštaju južnoslavensku koncepciju sa Srbijom kao kristalizacionom točkom.

Strossmayer je, međutim, usprkos iskustvu i sve jačem utjecaju Monarhije na Srbiju, ostao vjeran toj koncepciji i u raznim prilikama nastojao je djelovati u pravcu njezina ostvarenja. To je stajalište došlo do izražaja i u prosincu 1870, kada je Strossmayera pohodio Antonije Orešković, koji je još u vrijeme zajedničkog programa Narodne stranke i Kneževine Srbije bio posrednik srpske vlade. Sada je došao sa saopćenjem da su Mađari predložili Srbiji da zajedno s Hrvatskom podijeli Bosnu i Hercegovinu, na što je namjesnik Ristić odgovorio da se prije mora sporazumjeti s Hrvatima. U vezi s namjerama Srbije u Bosni i Hercegovini Strossmayer je odgovorio Ristiću: »Ja dakle u tomu obziru iz srca čestitam narodu Srbskom i Vami i uvjeravam Vas da ja i moji prijatelji iz sveg srca i iz sve duše želimo da Srbski narod pod Vašim vodstvom čim prije svrhu za kojom teži i težiti mora, postigne.« Izmjena pisama do koje je došlo u povodu Ristićeva upita nije značila obnavljanje zajedničkog programa od god. 1866, niti je predstavljala zaključenje pravog političkog sporazuma, kako je to ustvrdio V. Vučković.² Ta je izmjena pisama samo po-

¹ O zajedničkom programu Narodne stranke i Kneževine Srbije usp. V. Ciliga, Narodna stranka i južnoslavensko pitanje (1866—1870), Historijski zbornik XVII/1964. (dalje HZ).

² V. Vučković, Ristić, Strossmayer i Wagnerova afera, Jugoslavenska revija za međunarodno pravo II, Beograd 1955, 43.

tvrdi Strossmayerova pristajanja da se Srbija proširi u Bosni i Hercegovini, što je on nepromijenjeno želio i što je bilo u suglasnosti s njegovom južnoslavenskom koncepcijom. Međutim zbog austrofilске politike Srbije, Strossmayer je bio krajnje nepovjerljiv prema Namjesništvu i upravo je u to vrijeme pisao Mrazoviću dugo pismo u kojem se gorko tužio na podvale kojima se željelo uništiti njegov ugled u Srbiji. Svojem ogorčenju dao je u pismu spontano oduška i, uz ostalo, pisao: »Srbija je današnja grdna naša rana. Bio je ovih dana tamo Naci Brlić pak mi pripovieda kako redaktor Vidovdana Popović sa sviem sollenitetom tvrdi i dokumente njeke, kako veli, nedvojbene navada, da sam ja u tiesnom savezu s Turčinom u Bosni i da se patriote slavjanski u Bosnoj progone na moju rieč. Napose navada njeke slučaj u Bajnoj luci, osim toga veli: da sam u savezu bezdvojenom s oblastima u vojnoj granici i da moji agenti kad njeke moj tajni znak pokazu, odmah svud prosto hoditi i u Biograd prelaziti i spionirati smiju. To je dakle mnienje regencije i današnje vlade u Srbiji. Tiem himbenim načinom puk zavađaju.« Strossmayer, nadalje, ostrim riječima osuđuje to djelovanje. On nije želio povezivanje s Namjesništvom, nego je naprotiv bio uvjeren da bi trebalo što uže povezati Narodnu stranku s liberalnim elementima u Srbiji. Po njegovu uvjerenju Namjesništvo je bilo pod suviše jakim utjecajem mađarske politike, pa kaže: »Međutim imali bi mi iz svih sila nastojati da sa liberalnim srb-skiem elementi u najužjem savezu stojimo. Žali Bože toga ne ima i to je golema šteta i naša i njihova. Moralo bi se dakle gledati da taj savez i glede novina, i glede literature i u osobnom doticaju oživi i ojači se.«

Uz ostalo, Strossmayer je u pismu jasno izrazio i svoju koncepciju rješenja Istočnog pitanja. Da je Srbija, prema njegovim riječima, »umiela i htjela se poslužiti ovom zgodnom prilikom danas bi orientalno pitanje u bitnih svojih elementih već riešeno bilo, jer Srbija, Bosnia i Hercegovina i Crna Gora ujedinjene, i eto ti južnoslavjanskoga pitanja u bitnosti riešena.«³

Toj koncepciji ujedinjenja Južnih Slavena sa Srbijom kao jezgrom ostao je Strossmayer dosljedan i u vrijeme ustanka u Bosni i Hercegovini. Taj je stav bio svakako u suprotnosti s namjerama i nastojanjima Monarhije. Istočno je pitanje bilo jedno od najvažnijih za Monarhiju i upravo ono što je ona na svaki način nastojala spriječiti bilo je stvaranje svake imalo snažnije južnoslavenske državne zajednice. Osim toga, zbog geopolitičkog položaja Bosne i Hercegovine, posjedovanje tih pokrajina bilo je Monarhiji prijeko potrebno. Ukoliko bi te pokrajine zauzela Srbija, Dalmacija bi ostala bez zaleda i taj bi Monarhijin posjed bio ugrožen.

Svakako, Strossmayerovo je stajalište bilo suprotno političkim smjernicama Monarhije u vrijeme ustanka, a i njegov protekli politički rad morali su najviši krugovi Monarhije ocijeniti kao veleizdajnički. Uslijed svih tih okolnosti, Strossmayer nije imao utjecaja u vodećim krugovima Monarhije, što su prvaci stranke ocjenjivali kao velik gubitak za Hrvatsku. Ta Strossmayerova nemoć najočitije je došla do izražaja u pitanju namještenja Račkoga. Usprkos svom velikom zalaganju Strossmayer nije mogao postići da Račkom osigura materijalnu osnovu za njegov rad. Račkt je god. 1863. bio imenovan školskim savjetnikom, no već god. 1866. bio je na ministarskoj konferenciji u Beču izvanredno negativno ocijenjen zbog

³ Arhiv JAZU (dalje AJA), Ostavština J. J. Strossmayera (20. X 1870).

svoje južnoslavenske koncepcije⁴ i 1867, kada je postao predsjednik Akademije, maknut je s toga položaja. Od toga vremena Rački se uzdržavao velikodušnošću Strossmayera koji mu je davao 2400 f. godišnje.

Kad je Narodna stranka došla na vlast, Strossmayer je želio da Rački ponovo dođe na čelo školstva, pa je radi toga pisao i Mažuraniću kako je Račkom bila nanijeta nepravda i, »da se to popravi, valjalo bi mu na svaki način ponuditi upravu bogoštovlja i nastave. Vještijeg od njega u toj struci nemamo. Osim toga valjalo bi ga odmah kanonikom zagrebačkim učiniti.«⁵ Kako su ta nastojanja ostala bez rezultata, Strossmayer je, u vrijeme kad je senjski biskup Soić zbog načinjenih dugova morao napustiti svoj položaj, želio da ga naslijedi Rački. S tim u vezi pisao je Račkom i Josip Miškatović javljajući mu kako se boji da njegovu imenovanju stoji neuklonive zapreke na putu — s jedne strane zbog mržnje ugarske vlade, a s druge strane zbog njegova nepokolebljiva značaja. Kao najveću smetnju naveo je upravo njegovo prijateljstvo sa Strossmayerom. Zato piše kako je »upućivao ugarske ministre da je u Vas kolikogod ste svakom žilicom od pete do glave Hrvat ipak i drugi temperament i drugo historijsko znanje, nego je u našega biskupa«. O samom Strossmayeru Miškatović je pisao: »Ja neću ispitivati na čemu je krivnja, danas žali-bože tako stvari stoje, da naš biskup nemože kod cara za narod ništa korisna ostvariti. Antipatija protiv njemu samo bi onda kod cara zamukla, da izvanredne opasnosti njegovu pomoć dinastiji poželjnim stvore. To je za zemlju velika nesreća, no više se izmieniti neda, i ja sam držim, da naš biskup mora ostati na svojoj liniji, da uzmak nemogući više biti koristan, bio bi na neki način sramotljiv.«⁶

Strossmayer se i kod Mollinaryja mnogo zalagao za Račkog, a i Mažuraniću je napisao dugo pismo u kojem je s mnogo topline preporučivao Račkog.⁷ Međutim Strossmayer i taj put nije uspio i senjskim biskupom postao je Juraj Posilović, pa se Strossmayer u pismu Mrazoviću tužio da »ako itko a ono se današnja vlada i vladajuća stranka imale pobrinuti da Rački u Zagrebu ostane i u Kaptol zagrebački uđe, ali gledajte nevolje naše, taj čovjek kojim bi se i Francuska ponosila nemože ništ postati, taj čovjek mora već od nekoliko godina o tuđoj milosti živiti.«⁸

Strossmayer se, nadalje, mnogo trudio da bi Sabor izabrao Račkog za historiografa s godišnjom plaćom od 2400 f. Kad su i ti pokušaji propali, uspio je naposljetku Strossmayer da Rački bude namješten u njegovoj biskupiji kao lektor đakovačkog kaptola, ali time to pitanje nije bilo riješeno jer je Rački svojim radom bio vezan uz Zagreb. Tek poslije deset godina mnogih i mučnih nastojanja Rački je god. 1877. postao kanonik u Zagrebu, i to na nižem položaju od onoga koji je zauzimao u đakovačkom kaptolu.

Usprkos neprilikama u zemlji i razočaranju u južnoslavenskoj politici, i Strossmayer i Rački ostali su u vrijeme bosansko-hercegovačkog ustanka

⁴ A. Ivić, Arhivska građa III, Beograd 1931, 110.

⁵ Sveučilišna knjižnica u Zagrebu (dalje SKZ), Ostavština I. Mažuranića, R. 584 (30. VIII 1873).

⁶ AJA, Ostavština F. Račkog (s. 1.—s. d.).

⁷ SKZ, Ostavština I. Mažuranića, R. 5844 (21. IX 1875).

⁸ AJA, Ostavština J. J. Strossmayera (17. IV 1876).

dosljedni svojoj južnoslavenskoj koncepciji. Situaciju u Monarhiji u vrijeme početka ustanka opisao je Rački na temelju svog razgovora s banom Mažuranićem u pismu koje je 27. VIII 1875. pisao Strossmayeru. On mu javlja da je ban prije kojih osam dana bio u Pešti i da je stekao dojam da su Mađari »izvanredno zabrinuti«. Nadalje piše Rački da je Mažuranić kazao Mađarima da u Hrvatskoj »počem od bana pa do posljednjeg seljaka, sve želi uspjeh ustašama«. Međutim po uvjerenju Mažuranića Mađari su suprotno tome željeli da se Turska održi i bili pripravnici »na sve represalije, ako bi se kod nas mir poremetio«. U Beču je Mažuranić zatekao sasvim drugačije raspoloženje i car je odobrio dozvolu Mažuraniću da se skuplja novac »za Hercegovce i Bošnjake koji bi k nam pribjegli«, ali je dodao: »Ja sam *vezan* na neutralnost i ne smijem dopustiti da se ona u monarkiji vrieda.« Naime još 1872, na sastanku trojice careva, donijet je zaključak da je održanje Turske u interesu velikih sila i u slučaju da se kršćani pobune, ni Rusija ni Austrija neće pobunjenicima priteći u pomoć. Iako je car bio nezadovoljan što su mu ruke vezane, ipak se, prema Mažuranićevu uvjerenju, ne bi odlučio ništa poduzeti čime bi tu neutralnost prekršio. Nadalje je Mažuranić bio uvjeren da car neće javno poduprijeti pobunjenike, ali da će zažmiriti ako se to učini neslužbeno i ako bude »potajno i bez buke«. U tome smislu dobivaju i ban i Mollinary naloge. Po mišljenju Račkoga tako se već i radi te se sakupljeni novac troši na puške i drugo oružje.

U tome smislu pisao je i Vončina 22. VIII 1875. da se s »neobičnom energijom podupire ustanike u Bosni i da će se za 8 dana poslata u Bosnu 5000 pušaka zajedno sa municijom a uz to da je već i nekolicina 'ovdašnjih ljudi' prešla preko granice«. ⁹ Po mišljenju Račkoga, ako Srbija i Crna Gora uđu u rat, »ne će se moći ustegnuti ni Hrvati, da bar kao dobrovoljci pripomognu«. Pismo je Rački završio s mnogo optimizma: »Izgleda je, da južnomu Slavenstvu sviće zora, pa i ne sudjelovali Hrvati pod svojim stijegom.« ¹⁰

U to vrijeme Strossmayera je ponovo pohodio A. Orešković zajedno sa sinom Ilije Garašanina Milutinom i oni su mu učinili sličan prijedlog kao i 1870. o podjeli Bosne, tj. »da se Turska Hrvatska pridruži po starom pravu Hrvatskoj«. Međutim Strossmayer je došao do uvjerenja da je sve to bila sljeparija i u pismu Račkom pisao je: »Koliko prodire u javnost Orešković igra najkukavniju rolu. Taj mi se čovjek nikad nije dopao. Kod mene se je gerirao kano čovjek, koji želi rat, a ne dvoji o uspjehu, a knez u tajnoj skupštini na njegov se *memorandum* poziva, da dokaže, da je rat nemogućan. Kvar poštenoga Garašanina, koji ga je amo dopratio. Hvala Bogu da sam uvijek s otim čovjekom bio providan i Bog zna, ter nije bio potkupljen da me na što navede, što bi mi neprilika prouzrokovati moglo.« ¹¹

Prepiska Račkog i Strossmayera iz toga razdoblja ispunjena je raznim kombinacijama u vezi s ustankom, pa tako, uz ostalo, Rački javlja Strossmayeru da je u Zagrebu bio M. Hubmayer i da su, prema njegovu izlaganju, pobunjenici jednodušno protiv Turske, ali u pitanju preuzimanja

⁹ SKZ, Ostavština I. Vončine, R. 4370 (22. VIII 1875).

¹⁰ F. Šišić, Korespondencija Rački—Strossmayer (dalje KORS/I, 374/5).

¹¹ Isto, 381 (15. X 1875).

vlasti postoje razna mnijenja, nekoja vrlo nepovoljna za Srbiju, a vrlo povoljna za kneza Nikolu, pa se dapače postavlja i kombinacija prema kojoj bi Nikoli pripala Hercegovina do Neretve, a sve ostalo Hrvatima.¹²

Strossmayer je, međutim, dosljedno svojoj koncepciji o rješenju južnoslavenskog pitanja sa Srbijom kao jezgrom, odgovorio Račkom: »Da je Bog dao, da su Srbi moralno i materijalno spremni bili, to bi jedino južnoslavjanstvo spasiti moglo; ostalo će biti po svoj prilici mučak.«¹³

Strossmayer se bio odlučno protivio Andrassyjevoj politici reformama, jer je smatrao da je cilj te politike održanje Turske. No Strossmayera je najviše zabrinjavalo uvjerenje da je i Srbija pod utjecajem mađarske politike, pa je u vezi s tim pisao Račkom kako ga je pohodio Jovan Marinović, predsjednik Državnog savjeta, i Strossmayeru »se čini da je on došao u diplomatskoj misiji i da tu misiju vrši u interesu svoga kneza i u naročitom sporazumljenju sa Andrassyjem. Držim za izvjesno, da se ne varam. Nedokučljive sljepoče! Andrassy vodi Kneza, a Knez se povjerava Andrassyju!!! Što će biti od nas?« Riječ je bila o Andrassyjevim projektima reformama, pa je Marinović i posjetio Strossmayera u namjeri da s njim o tome razgovara, no Strossmayer mu je »otprto kazao« što misli i da je odlučno protiv reformama.¹⁴ Rački je komentirao svrhu Marinovićeve posjeta i zaključio da bi se moglo kazati »o Srbiji da ili [ona] ne shvaća svojega položaja, ili nije mu dorasla. U oba slučaja odriče se [Srbija] svoje misije.«¹⁵ Strossmayer je bio osvjedočen da bi Mađari, ukoliko uspiju ugušiti ustanak, postali još smjeliji i drzovitiji, i »meni se čini, da će tada i meni u narodu našem odzvoniti.«¹⁶

Dok su Strossmayer i Rački željeli da Srbija odigra odlučnu ulogu u pitanju Bosne i Hercegovine, Miškatović je nastojao pridobiti Strossmayera za rješenje južnoslavenskog pitanja unutar Monarhije. U toj namjeri napisao je i dugo pismo Strossmayeru. Neposredni povod pismu bio je banket u čast Palackoga, 23. IV 1876. u Pragu, a kojemu je od Hrvata prisustvovao jedino Miškatović. Cilj svečanosti bila je proslava izlaženja posljednjeg sveska češke povijesti, koju je Palacký počeo pisati prije 40 godina. Sama svečanost imala je sveslavenski karakter, pa je Primorac i zamjerio Miškatoviću da on kao »unionist« nije imao nikakva prava na njoj sudjelovati.¹⁷ Strossmayer i Rački nisu se, međutim, usudili prisustvovati svečanosti zato što su vjerovali da bi time još više izazvali svoje protivnike, pa su pismeno čestitali Palackom. O samom Miškatoviću Rački je pisao Strossmayeru da je on, prema vlastitim riječima, otišao u Prag »da pokaže, kako se »škopac« ne boji Mađžara.«¹⁸

U isto vrijeme pisao je Miškatović i Mihovilu Pavlinoviću i u pismu potanko razložio svoju koncepciju rješenja južnoslavenskog pitanja. Prema Miškatovićevom mišljenju, pošto »se je Srbija ukazala preslabom«, Hrvatska bi tvorila jezgru oko koje bi se okupile i Slovenija i Bosna. Miškatović je bio osvjedočen da Monarhija ne bi Bosnu pripojila Hrvatskoj i

¹² Isto, 384 (19. XI 1875).

¹³ Isto, 388 (10. XII 1875).

¹⁴ Isto II, 1/2 (6. I 1876).

¹⁵ Isto, 2 (11. I 1876).

¹⁶ Isto, 10 (10. III 1876).

¹⁷ Primorac, 1876, 59.

¹⁸ Šišić, KORS II, 14 (26. IV 1876).

da bi je, štoviše, štitila »od svakog doticaja s nami«, ali je usprkos tome sudio da »bi bila prevelika naša sreća« kada bi Bosna ušla u sastav Monarhije. Miškatović je naime vjerovao da s vremenom razvoj događaja svakako mora dovesti do ujedinjenja južnoslavenskih zemalja koje su se okupile u Monarhiji. O Strossmayerovu stajalištu Miškatović je nadalje pisao: »Meni se neljubi vodena, maglovita politika Mihe Klaića, Franje Račkoga i biskupa Strossmayera, koji sanjaju o južnoslavenstvu i zadovoljni su, ako vide Magjara u neprilici.«¹⁹ Kako se pokazalo na mitingu koji je god. 1876. Narodna stranka održala u Zagrebu, ne samo Miškatović nego i Narodna stranka, pa štoviše i najbliži suradnici Strossmayera, bili su također za rješenje južnoslavenskog pitanja unutar okvira Monarhije. Sam Pavlinović bio je također za takvo rješenje.

Miškatović je pisao u pismu Strossmayeru, kako je on, kada se već nitko drugi nije odazvao češkom pozivu, otišao u Prag, iako se njegovo ime nije nalazilo među naročito spomenutim uzvanicima i usprkos tome što su ugarske vlasti budno pratile svaki korak sudionika. Otišao je u želji da vidi je li u to teško vrijeme »češki ljudi imaju kakve misli, pa ako ih neimaju, da ih probudim«. S obzirom na opasnost koja prijeti od Njemačke, Miškatović je bio osvjedočen da još uvijek vrijedi uzrečica Palackoga: »da Austrije nije, mi bi je morali stvoriti. Prvi bi je morali stvoriti Česi — pisao je Miškatović — kojim prva opasnost prieti. Jednako je moraju stvarati Hrvati i Južni Slaveni s ovu i s onu stranu Save i Une, jer i njim i ako malo kasnije ista opasnost prieti.« Njemačkoj opasnosti može se izbjeći »samo očuvanjem Monarhije«, samo tako mogla bi se Češka »oteti proždrljivoj želji Njemačke. Samo Monarhija može južne Slavene pod jednim krovom sjediniti, uzdržati, disciplinirati i za stvaranje države odgojiti i pripraviti.« Međutim opstanak Monarhije ugrožava dualizam, on joj »svu nutarnju i vanjsku silu smrzava, da ju mora ubiti«. Zbog toga Miškatović misli da će se mjerodavni krugovi rado »izvinuti dualizmu, vide li u složnih i razumnom osnovom vodenih redovih elemenat, koji osigurava monarhiji nutarnju moć trajanja i vanjsku sjaj-niju. Taj elemenat mogu biti slavenski narodi monarhije.« Nadalje Miškatović vjeruje da će se u sadašnjoj situaciji »i sama dinastija tajnom slutnjom gledat spas u usklađivanju svojih interesa sa slavenskim«. Na slavenskim je narodima da točno odrede koji su to interesi i kako će se oni u sklad dovesti, tako da njihova izjava »bude razumljiva podloga i gotova šema obćenitom sustavu monarhije«. Danas je za to povoljniji čas negoli ikad prije. Sve drugo se već pokušalo i sve se na zlo okrenulo i jedino što bi još moglo Monarhiju spasiti, jest oslon na Slavene. Na dualizam »se budućnost i trajnost monarhije osloniti nemože. Tko dinastiji dođe lojalnim i državničkim predlogom, vjerojatno je, pače jamačno, da će biti saslušan«.

To su bile otprilike misli koje je Miškatović razlagao u Pragu, a uz to je i napomenuo Riegeru da u Čeha ima ljudi kojima je otvoren pristup caru i da bi bilo potrebno da oni izlože kruni te misli i ukažu na nove perspektive i u unutrašnjoj i u vanjskoj politici koje bi i Slaveni složno popudpirali. Hrvatska autonomija imala bi poslužiti kao uzor prema kojem

¹⁹ A. Palavršić—B. Zelić, Korespondencija Mihovila Pavlinovića, Split 1962, 243 (14. VIII 1876).

bi istu autonomiju dobile i ostale skupine u Monarhiji. »Njemačke zemlje složene, Češke zemlje složene, južnoslavenske zemlje složene, Galicija za sebe, dobivaju hrvatsku autonomiju. Ono su drugo skupni poslovi, koji se obavljaju preko skupne vlade i skupnoga parlamenta.« Ugarska će zbog financijalnih poteškoća biti prisiljena »da se u ovu zglobu sustava pokori«. O Hrvatskoj sudio je Miškatović da ona »ima dovoljno autonomije, veće za sada podnositi ne bi mogla«.

Miškatović je, međutim, u Čeha naišao na sasvim suprotno raspoloženje: »Ja sam žalibože Riegera i Palackoga našao u vrijetnju strasti, govoreći: mi netrebamo krune, ona treba nas, pa nek nas traži.« Zatim Miškatović piše kako Česi žele da Bosna i Hercegovina pripadnu Srbiji; »oni se raduju da će Srbija zadobiti Bosnu i Hercegovinu i groziti monarhiji«. Međutim Miškatović kaže da je iz dobrih izvora u Beču saznao da Rusija ne misli Srbiji dati Bosnu i Crnoj Gori Hercegovinu, a kamoli Srbiji i Bosnu i Hercegovinu, »al da se i sjedine one će se među sobom režati i klati od nikakove pomoći ni nam, a kamo li Češkoj«. Miškatović se protivio politici koja gradi rješenje hrvatskog pitanja na nezgodama koje bi imale stići Monarhiju, uvjeren da je takva politika — a to se najviše može odnositi na razdoblje 1866 — 68, kad je Narodna stranka očekivala rješenje od vanjskih događaja i akcije Srbije što je sve doprinijelo da je ostala potisnuta, bez snage i rastepena — donijela Hrvatskoj samo štete i kaže: »Sve te nade od vanjskih neprilika za monarhiju, odvratile su nas od realne politike i turile u zlo, a onda krivimo sve i svakoga, samo ne prave krivce — samih sebe.« Miškatović je zadovoljan autonomijom koju Hrvatska uživa, i kad se ne bi bojao da će dualizam upropastiti Monarhiju, ne bi se brinuo o drugom državnom uređenju. Monarhiju, a s njom i Hrvatsku, taj sistem u »očitu propast vodi«. Što se Srbije tiče, Miškatović je uvjeren da ona još nije dorasla da odigra ulogu Piemonta u južnom Slavenstvu i kaže: »Srbija pako, neka ima i Bosnu, još je manje dorasla velikom državnom životu. Samo naša monarhija može nas za državni život razviti, stvoriti jugoslavensku državu. Naše je o tom raditi, da ona to učini. Pružimo joj savjet i podporu.«

Miškatović je vjerovao da će politika triju careva biti protiv tih namjera i zbog toga zalagao se za zbliženje Francuske s Austrijom i Rusijom, kako bi Njemačka ostala izolirana. Ali najviše je želio približavanje Austrije i Rusije, kako bi se omogućio sporazum u Istočnom pitanju, što bi Monarhiji olakšalo da zauzme Bosnu i Hercegovinu. S tim u vezi nagovarao je i Strossmayera da preko svojih internacionalnih veza poradi na ostvarenju takve evropske politike. »Izvolite o tomu razmisliti — pisao je — pa ćete uvidjeti, da drugoga puta nema spasu monarhije i našem. Uviditi pako i raditi jest mužu jedan pojam.« Nadalje savjetuje Strossmayeru: »Najprije da se ovo ljeto sastanete kano slučajno s Martinicem, Riegerom i Smolkom, možda i s Hohenwartom. Čim prije tim bolje. Ja imam slutnju velikih epoha i promjena.«²⁰

Iste misli koje je razvijao u pismima Pavlinoviću i Strossmayeru razrađivao je Miškatović i u *Obzoru*. U jednom od tih članaka pisao je: »Monarhija bi samo onda mogla naći saveznika, kad bi prvo imala na istoku pozitivnu politiku, te se odvažila, da se ona postavi mjesto Srbije i Crne

²⁰ AJA, Ostavština J. J. Strossmayera (29. IV 1876).

Gore.« Po Miškatovićeveu mišljenju, Evropi je svejedno čija će biti Bosna i Hercegovina i jedino što želi spriječiti jest vlast Rusije nad Carigradom. Štoviše, uvjeren je da bi Engleska više voljela vlast Monarhije nad Bosnom i Hercegovinom negoli vlast Srbije i Crne Gore, jer bi preko njih Rusija neprestano mogla rovariti na Istoku.²¹ Zatim zaključuje da ni Rusiji ne ide u račun stvaranje snažne južnoslavenske države, jer ona »najvoli slabe štitićenike koji su vezani na njezinu zaštitu«. ²² Miškatović je razmatrao i situaciju u Monarhiji, pa navodi da su u njoj dvije struje: »struja dualistička, personificirana u grofu Andrassyju i Kolomanu Tiszi; zatim struja vojnička, centralistična s nekim slavenskim allurami«. Prva je za strogu, neutralnost, a »druga je navalila za savezom Rusije bud pošto«. ²³ Ovdje ponovo dolazi do izražaja Miškatovićeve želja da se Rusija i Monarhija približe kako bi se Bosna i Hercegovina što lakše mogle priključiti Monarhiji.

Strossmayer nije pristajao uz koncepciju sjedinjenja Bosne i Hercegovine s Monarhijom. Naime, nije vjerovao u mogućnost njezina preuređenja, pa je zabacio i Miškatovićeve federalističke kombinacije u uvjerenju da se one ne mogu oživotvoriti. U odgovoru Miškatoviću složio se s njegovom mišlju da je opstanak Monarhije potreban »u našem domaćem interesu i u interesu cele Evrope«, jednako se složio i s potrebom da se ona preuredi, ako želi odgovarati svojoj svrsi, »ali kako je to moguće? Sve što u tu svrhu navedosmo, čini mi se nepraktično i neizvedivo«. Suglasan je također da bi Slaveni imali točno odrediti svoje zahtjeve, »ali tko nas zove da ih preciziramo, gdje su življi s kojima bi se imali spojiti u nadi da ćemo uspjeti? Vi velite confuzia, opasnost, obće osjećanje i nužda. Moj Miškatoviću! Mađare nitko na svijetu ne pokrsti. Nje valjalo bi ili uništiti, ili pod neodoljivu silu skučiti. Niemci raduju se confuzii i ono što mi opasnost zovemo, to je za njih spas. Mi bi u današnju confuziju samo stupiti mogli, ako bi posve nenaravnim načinom htjeli pomoći neprijateljem, da se ojače; da nas groznije gone i tlače. Glede kako? i s kime? moj Miškatoviću, valja precizirati stvar, a ne u obće govoriti o kaosu i confuzii, o nuždi i opasnosti.« Strossmayer bi i uložio svoje sile za spas Monarhije, »ali kad se obazrem na sve ono, što je učinjeno i što nije učinjeno i kad se obazrem na tendencije hotimice probuđene, njegovane u Niemci i Magjari, koje se nipošto sa bićem Austrije spojiti ne mogu, a koje *bojim se jako*, nitko više nije u stanju utamaniti, onda zdvajam da bi se isto od strane naše učiniti moglo, da se stvar hitro na bolje promijeni. Može biti ko što to često biva, da će sebičnost, oholost i nepravda, takvih groznih posljedica poroditi, da ćeju i oni koji danas o glavi rade Austriji, željeti, da se ona spasi, onda evo i nas!« Zatim, pita Strossmayer, kako Miškatović zamišlja njegov sastanak s političarima Monarhije i tko bi preuzeo inicijativu, jer on to i zbog svog položaja ne bi mogao učiniti a, »pozovel mene ma tko pak uvidim li da je izbiljam moguće štogod dobra i trajna stvoriti, evo me! ali u sumrak se baciti ili po tmimi lutati neće se nikomu koji ozbiljno misli. Liepu Vi meni i uzvišenu ciel opredieliste kad velite, da bi o tome raditi imao da [se] Rusija, Francija i Austrija sporazume, ali

²¹ *Obzor*, 1876, br. 147.

²² Isto, 151.

²³ Isto, 178.

moj Miškatoviću, u čijoj je to moći? Nebudimo sanjari kad se radi o realnoj stvari: Alzacija i Lotaringija će prije ili poslie uspiriti požar strašni. To je kaštiga božja, koju svaka nepravda sama sebi sprema. To je nada idealnih dušah, koje vele, da su u laži kratke noge i da ono samo stalno ustrajati i čovječanstvu zaista koristiti može, što se na pravdi i istini zasniva. Franciju i Rusiju lahko bi izmirio ali kamo ćeš sa Austrijom ovakovom, kakova je? Zavedoh se dalje neg sam početkom htio.«

Strossmayer se nije slagao ni s Miškatovićevom ocjenom da je autonomija koju Hrvatska uživa dostatna, ali »inače što je još više štetno, nego nedostatna autonomija? To je štetno i opasno za narod što oni, koji su nagodu stvorili, nećeju da ju muževno i odvažno čuvaju i brane. Štetno i opasno je za narod što ovdje ili neznaju, ili nećeju, da se autonomijom koriste. Štetno je i opasno za narod što nitko živ nevidi i neopažuje, da ma ikakva realna politička misao vladajuću stranku vodi i da se narodu izbiljam put k boljoj budućnosti prodire. U enervaciji i trulosti današnjoj, tu je najveća opasnost. Vi strepite za našu autonomiju. Mislitel ju spasiti pukim strahovanjem i podlim šutom? Znajte moj Miškatoviću, da je izvjesno kao dan, da ćemo mi našu autonomiju izgubiti, ako se Magjari iole iz svojih mreža izvrpaju. Nikakovo strahovanje, nikakvi šut, nikakva prilagodnost neće ju spasiti. Vi ste propali na svaki način, samo kad bi muževno se borili, kad bi svakom prilikom svoja prava i narodnu korist branili, tada bi pali slavno, tada bi čast i budućnost narodu spasili. Tada bi opet prvom prilikom vi politički faktori bili, s kojima svatko računati mora. Inače propadoste da se više nikada nepodignete. To nebi nesreća bila, da je narod umnim silama bogatiji, ali je, kako sad stvari stoje, šteta, što vi zaniekavši posve prošlost svoju, za sobom povukoste skoro sav narod. Ele, ja s toga još ne zdvajam, već ko njegda Abraham velim Bogu: valjda će se prije ili poslie naći u narodu, ako ne više a ono 7 čestitih i plemenitih dušah, koje su pripravne stoput žrtvovati život svoj i odkupiti stare i nove jade naroda svoga.«²⁴

Strossmayer je poslao Račkom i Miškatovićevo pismo i svoj odgovor, a Rački je ocijenio da je odgovor »sasvim umjestan«. Bio je uvjeren da bi Narodna stranka prva ostavila Strossmayera na cjedilu, kad bi on postao aktivan u rušenju dualizma. Potpuno je odobrio gledište Čeha i zaključio »da se Česi pametno vladaju. U Austriji bacaju kroz prozor ljude, koji se nude u pomoć, onda, kada vlastodršci misle, da ne trebaju njihove pomoći, a onda, kada je trebaju, traže ih sami. Ako dođe kada do toga, da će Vas Riegera, Lobkovica, Martinica i t. d. trebovati, sami će Vas iskati. A sada biste mogli samo kompromitovati sebe i stvar samu, nikomu pako ne koristiti.«²⁵

I Strossmayer i Rački nastojali su i nadalje da se pitanje Bosne i Hercegovine riješi u južnoslavenskom smislu i zazirali su od spajanja tih pokrajina s Monarhijom. U Strossmayeru se nakupilo golemo nepovjerenje prema Monarhiji i on nije mogao povjerovati da se ona može preobraziti oslonom na Slavene, ni da će Slaveni moći u njoj postići dostojan položaj. Već mjesec dana kasnije taj njihov stav dolazi ponovo do izražaja u povodu potpisa fra Grge Martića na proglasu protiv sjedinjenja Bosne sa

²⁴ AJA, Ostavština J. J. Strossmayera (2. V 1876).

²⁵ Šišić, KORS II, 22 (12. V 1876).

Srbijom. Poslije objave rata Srbije i Crne Gore Turskoj, ustanici su proglasili ujedinjenje sa Srbijom, na što je uslijedio protest iz katoličkih krugova koji je potpisao i Martić. I Rački i Strossmayer izvanredno su negodovali, zbog toga potpisa.²⁶ O samoj proklamaciji Strossmayer je sudio da je uperena osobno protiv njega u namjeri da se potkopa njegov ugled kod Srba. »Ova je proklamacija — pisao je on Račkom — maslo Madžara, kojih se mnogo skita po Bosnoj. Očevidno mi se čini, da su početnici te proklamacije htjeli mene u očih srpske naše braće kompromitovati.« S tim u vezi Strossmayer je želio da bi *Obzor* što prije objavio da je proglas »po sudu ljudi posve kompetentnih izmišljotina, izmed ostalih i na to namijenjena, da čovjeka u sumnju dovede, koji je najveći prijatelj sloge i jedinstva između Hrvata i Srba, i koji iz svega srca i iz sve duše želi, da srpsko oružje pobijedi i Turčin iz Evrope protjeran bude.«²⁷ Rački je odgovorio Strossmayeru da je Martićev potpis bez sumnje autentičan i da je bolje o proglašenju šutjeti.²⁸ U *Obzoru* zaista nije izišao članak u smislu Strossmayerovih namjera.

Otkad je Srbija ušla u rat, Strossmayer je pratio tok događaja s mnogo strepnje za pobjedu srpskog oružja, pa je i Račkom ogorčeno pisao kako su Rumunji zaplijenili oružje i municiju i ukoliko zaplijenjeno ne predaju, »onda se Srbi moraju ograničiti na defenzivu«. Zatim konstatira s mnogo neodobravanja: »Ovdje je zabranjeno također ikaku manifestaciju činiti za Srbiju. Iz posve izvjesnoga izvora znam, da konsuli i neki fratri u Bosnoj agitiraju za to, da katolici i muham (edanci) išću priključenje k Austriji.«²⁹ Poslije poraza srpskog oružja, Strossmayer je pisao Pavlinoviću: »Žaliti je neizmjerno, da Srbi niese u stanju svoju zadaću svojski riešiti. Njihova šteta i sramota i nami je šteta i sramota.«³⁰

U vezi sa situacijom na Istoku, a i sa slavenskim pitanjem uopće, Strossmayer je želio da bi Rusija sklopila konkordat s Vatikanom. Kardinal Franchi kazao je Strossmayeru da bi to i sam papa želio i da bi bilo dobro kad bi Strossmayer u tom smislu podnio ruskoj vladi memorandum u kojem bi sa slavenskog stajališta upozorio vladu na svu važnost i korist takva čina. U istom pravcu djelovao je na Strossmayera i dr Heesen, pa je sve to Strossmayera potaklo da memorandum zaista i sastavi. Memorandum je poslao Račkom, s uputom da ga mora držati u tajnosti »budući pako da ja u tom memorijalu o cijeloj europskoj situaciji govorim i mnoge strane spominjem, koje otajstvene ostati moraju«, pa ga Rački mora »vrlo čuvati i u potaji držati«. Kod svog znanca Heesena zanimao se Strossmayer »kako bi se taj *promemoria* tajno i bez ikakve moje opasnosti ruskoj vladi predao?« Strossmayer je bio zabrinut, i pitao je Račkoga da li se može »povjeriti ruskoj vladi, da će šućeti. Što vi mislite o svemu tomu?«³¹

Strossmayerova bojazan nije bila bez osnove, jer je memorandum zaista sadržavao misli i savjete koji su bili suprotni namjerama i političkim smjernicama Monarhije. U samom početku memoranduma Strossmayer

²⁶ Isto, 34 (6. VII 1876).

²⁷ Isto, 35 (9. VII 1876).

²⁸ Isto, 36 (16. VII 1876).

²⁹ Isto, 37 (18. VII 1876).

³⁰ A. Palavršić—B. Zelić, n. dj., 246 (19. VIII 1876).

³¹ Šišić, KORS II, 48 i 49 (17. IX 1876).

ukazuje na opasnost koja cijeloj Evropi prijeti od Nijemaca. Zatim razlaže kako bi konkordat ojačao položaj Rusije u Evropi i pribavio joj simpatije katoličkih naroda, prvenstveno Francuske koja, po mišljenju Strossmayera, upravo zbog vjerskih razloga više podupire Tursku negoli Rusiju. Osim s Francuskom, poboljšali bi se odnosi i s drugim katoličkim zemljama, pogotovu s Italijom i Španjolskom, a i međunarodni ugled Rusije općenito bi mnogo porastao.

Najdulje se Strossmayer zadržao na pitanju Poljaka, koji toliko mrze Ruse da negiraju slavenstvo uopće. Upravo pomoću Poljaka ugušen je u Monarhiji federalizam, a oni su mnogo pripomogli i da se uvede dualizam. Konkordat bi oslabio njihovu tvrdnju da Rusija namjerava uništiti katoličanstvo i bio bi za cijelu Evropu dokaz ruskog slobodarstva, a osim toga doveo bi do poboljšanja odnosa i sa samim Poljacima. Poslije Poljaka najviše mrze Ruse Mađari jer ih smatraju moralnim zaštitnicima i budućim osloboditeljima Slavena. Konkordat bi značio i zbliženje sa češkom aristokracijom koja se bori protiv dualizma. U svakom slučaju, sklapanje konkordata oslabilo bi pozicije Poljaka i Mađara koji su glavni stupovi dualizma.

Zatim Strossmayer prelazi na Istočno pitanje i protivi se pokušajima reformama jer one, zbog stanja u Turskoj, ne mogu imati nikakav uspjeh. Rješenje nalazi u davanju autonomije kršćanskim provincijama. Najpohvalnijim riječima spominje Srbe i njihove žrtve u ratu. Naročito ističe kako sigurno zna da se u Bosni i Hercegovini upravo katolički elementi najviše protive i Srbima i Rusima u uvjerenju da im od njih prijeti velika opasnost za njihovu vjeru. Ta protivnost također bi se ublažila konkordatom. Strossmayer navodi kako nije ništa propušteno da se turska aristokracija i katolici nagovore da se u slučaju propasti turske vlasti radije priklone Monarhiji negoli Srbiji. U tu svrhu skupljaju se i brojni potpisi, a Strossmayer je osvjedočen da bi se u slučaju održavanja kongresa njemu predložili, kako bi se »pravednim i zaista zaslužnim željama i namjerama braće Srba stalo na put«. Zatim navodi kako se bosanski klerici poslije preseljenja u Ugarsku odgajaju u mržnji na pravoslavlje, što znači i protiv Srba i protiv Rusa. Po Strossmayerovu uvjerenju konkordat bi općenito za Slavena u Monarhiji bio koristan, jer bi njihovim neprijateljima Poljacima i Mađarima oduzeo jedan od najvažnijih argumenata.

Potkraj memoranduma Strossmayer spominje kako sve više raste broj ljudi koji žele uništenje kršćanstva i religije općenito, pa bi dakle i uoči takve opasnosti bilo od najveće važnosti da se sporazumiju dvije najjače kršćanske crkve. Uvjerem je da sav ljudski rod teži jedinstvu, čemu naročito pridonose nova tehnička sredstva, kao željeznica i parobrod, pa bi konkordat i s te strane bio navještaj novoga doba. Memorandum završava molbom da bi njegov autor zauvijek ostao u tajnosti.³²

Original memoranduma čuvao je Rački, a njegov prijepis Strossmayer nije izravno poslao ruskoj vladi, nego ga je Rački poslao kao spis Akademije ruskom akademiku Ismailu Sreznevskom koji ga je imao uručiti Heesenu. Heesen je memorandum primio i javio Strossmayeru da će spisi biti pre-

³² Originalni tekst memoranduma na latinskom jeziku donosi Šišić, KORS II, 49—64. (8. IX 1876).

dani »u ruke onoga, na koga spadaju. Od tada mi ništ ne piše« — javljao je Račkom Strossmayer — »Bog zna, kaki ćeju utisak učiniti.«³³

Rusija je, međutim, u travnju 1877. ušla u rat protiv Turske i Rački je u povodu toga pisao Strossmayeru: »Dakle rat! Sada Bog daj samo sreću ruskomu oružju, onda će južnom Slavenstvu sinuti.«³⁴

Odmah po ulasku Rusije u rat, 30. IV 1877, održao je papa Pio IX savoj-skim hodočasniciima govor koji je bio proturski i samim tim zapravo proturuskim, što je užasnulo Strossmayera i Račkoga, pa je Rački i pisao Strossmayeru: »Nastojte, Preuzvišeni, da papa u besjedi hrvatskoj deputaciji popravi, što je pokvario u govoru proti Rusiji. Bilo bi to za nas katolike Slavene veoma važno. Ako to nije moguće, da bar ne govori više proti Rusiji.«³⁵

U Vatikanu se slavila, naime, 50-godišnjica biskupovanja pape Pija IX i Strossmayer je bio odlučio da zajedno s hrvatskom delegacijom ode u Rim. Međutim, papin govor toliko ga je ogorčio da je isprva odlučio da ne putuje, što mu je i Rački savjetovao, ali »pravoga uzroka ne bi smio znati nitko, pa ni Vaš najbliži okoliš« — potcrtao je u pismu Rački.³⁶ Strossmayer je pun ogorčenja odgovorio Račkom: »Ovako se čini, da je Papa zatočnik islama proti kršćanstvu. Kolika nepristojnost i nerazboritost! Biti će po svoj prilici pri toj svečanosti još i više takvih očitovanja. Uzmite, kako će to ohrabriti Mađžare i Poljake. Uopće naša siromaška deputacija dolazi tijekom u vrlo neugodan položaj.«³⁷ Strossmayer je ipak otišao u Rim, ali je papi predao memorandum u kojem je istakao kako se papin govor tumači u korist Turaka, što neprijatelji žele iskoristiti protiv katoličke crkve, a to im je u Češkoj donekle i uspelo. Negoduje protiv papina stava, jer je uvjeren da bi kršćani morali biti jedinstveni u svom otporu Turskoj. Memorandum završava razlažući ulogu koju ima, ali još više, koju će Slavenstvo imati u budućnosti, jer će ono uliti Evropi svježeg snage.³⁸

Memorandum nije u Rimu bio dobro primljen i Strossmayer je pisao Račkom: »Dobro bi bio učinio, da sam Vas poslušao i da nisam u Rim išao«. Papa je u audijenciji saopćio deputaciji da će Mihaloviću podijeliti čast kardinala i, po uvjerenju Strossmayera, imao je iskrenu namjeru da »nagrada zasluge našega naroda«, ali kako je Mihalović »Mađžarina« izišlo je to kao poruga za Hrvate.³⁹

Ruska je vojska, međutim, napredovala i Rački je 23. VII 1877. pisao Strossmayeru: »Sjajno napredovanje Rusa raduje nas«, pa ako se rat tako nastavi, mogao bi već do zime biti završen. Uz to javlja da se čuje da Rusi namjeravaju od Bugarske i Bosne stvoriti vazalne države kako se ne bi Austrija previše izazivala.⁴⁰ »Rusi dobro napreduju — odgovorio mu

³³ Šišić, KORS II, 73 (29. XI 1876).

³⁴ Isto, 104 (30. IV 1877).

³⁵ Isto, 110 (25. V 1877).

³⁶ Isto, 105 (5. V 1877).

³⁷ Isto, 106 (8. V 1877).

³⁸ Originalni tekst memoranduma na latinskom jeziku donosi Šišić, KORS II, 111—113.

³⁹ Šišić, KORS II, 110/11 (31. V 1877).

⁴⁰ Isto, 121.

je Strossmayer. — Bude li ono izvedeno, što mi velite, bit ću zadovoljan, jerbo smo velik korak napred učinili. Do nas će tada biti, da se spas naš konačni uskori.«⁴¹

Prema preliminarnom miru od 31. I 1878, kao i kasnije prema San Stefanskom, zaista su Bosna i Hercegovina imale dobiti autonomiju pod protektoratom Turske. Takvo rješenje činilo se Strossmayeru i Račkom povoljno, ali su ih uznemiravali glasovi prema kojima su te pokrajine imale potpasti pod vlast Monarhije. Rački je sudio da su ti glasovi lažljivi i tendenciozni, ali da bi ipak bilo dobro »kada bi tko ruske državnike upozorio na spletke, koje se pletu proti Bosni. A mislim da bi Vi taj zadatak preuzeli.«⁴² Rački i Strossmayer nisu znali da je već 15. I 1877. došlo do sporazuma između Andrásyja i Novikova, prema kojem bi Monarhija okupirala Bosnu i Hercegovinu kao naknadu za svoju neutralnost. Pogotovu ih je zaveo razgovor Novikova i Miškatovića u kojem je Novikov, usprkos sporazumu s Andrásyjem, odlučno porekao glasove prema kojima bi Rusija pristala da Monarhija okupira Bosnu.

Neupućeni u sporazum Novikova i Andrásyja, Strossmayer i Rački još su godinu dana kasnije nastojali spriječiti dolazak Bosne i Hercegovine pod vlast Monarhije. U tom cilju Strossmayer se poslužio i svojim međunarodnim vezama, pa je uoči Berlinskog kongresa s tim u vezi pisao i Gladstonu. Već od 1876. Strossmayer se dopisivao s Gladstonom, u želji da olakša priključenje Bosne i Hercegovine Srbiji, ili, ako to ne bi bilo moguće, da te pokrajine dobiju široku autonomiju pod vrhovnom vlasti Turske.⁴³ U pismima je oštro osuđivao djelovanje Disraelija i vanjsku politiku Engleske koja je bila sklona Mađarima, za koje kaže da su po svojem porijeklu srodni Turcima, pa i vode turkofilsku politiku suprotnu težnjama Slavena. Mađari odobravaju turska nedjela nad Slavenima i nastoje da dođe do rata protiv Rusije u kojem bi se oni povezali s Engleskom i Turskom. Ukoliko se Engleska još više prikloni Mađarima, Strossmayer je uvjeren da do rata u tom pravcu mora doći.⁴⁴

Uoči održavanja Berlinskog kongresa, Strossmayer se ponovo obratio Gladstonu u cilju da bi spriječio dolazak Bosne i Hercegovine pod vlast Monarhije. Suprotno tome, želio je da one pod vrhovnom vlasti Turske dobiju široku autonomiju. Ističe da se kao biskup bosanski čuti odgovoran za sudbinu tih pokrajina i vrlo bi volio da kao takav može prisustvovati kongresu, pa makar i na vrlo skromnom mjestu. Međutim, to nije moguće i on moli Gladstona da nastoji kako bi engleska diplomacija zastupala na kongresu interese tih pokrajina. Najpovoljnije bi rješenje bilo, kad bi se uprava Bosne i Hercegovine povjerila Srbiji pod vrhovnom vlasti Turske, ali kako se to ne može izvesti, valja nastojati da one dobiju punu autonomiju.⁴⁵

Strossmayer je želio da se i ruski diplomati u Beču obavijeste o glasinama da bi se Bosna i Hercegovina imale priključiti Monarhiji, ali je Rački na

⁴¹ Isto, 121 (24. VII 1877).

⁴² Isto, 143 (6. II 1878).

⁴³ R. W. Seton-Watson, Die südslawische Frage im Habsburger Reiche, Berlin, 1913, Beilage XXIV, 595, 619.

⁴⁴ Isto, 596.

⁴⁵ Isto, 617.

temelju pisanja štampe zaključio da pogibelj nije tako velika i da do sazivanja kongresa možda neće uopće doći. Ukoliko bi i došlo, međunarodna situacija bila je po njegovu uvjerenju takva da »ne će Andrassy imati prilike braniti svoje interese u Bosni i Hercegovini«. U Beču je Miškatović ponovo razgovarao s Novikovim, koji je opet zaniijekao sporazum s Andrassyjem, pa je i to pridonijelo da se Rački smirio i zaključio: »Ele, razvoj događaja teče povoljno po naš narod.«⁴⁶

Međutim točke San Stefanskog mira bile su u suprotnosti sa tajnim sporazumom od 15. I 1877. pa im se Andrassy i usprotivio, a konačno rješenje Istočnog pitanja bilo je predano Berlinskom kongresu na kojem je odlučeno da Bosnu i Hercegovinu okupira Monarhija. Svakako, nastojanja Strossmayera i Račkog u toku ustanka bila su suprotna intencijama Monarhije. Strossmayer je dosljedno, kao i u prošlim razdobljima, zastupao svoju južnoslavensku koncepciju i logična posljedica njegova dugogodišnjeg djelovanja bio je na kraju i otvoren istup Franje Josipa protiv njega u tzv. »bjelovarskoj aferi« god. 1888.

U svojem stajalištu za vrijeme ustanka Strossmayer i Rački bili su osamljeni, što bi se moglo zaključiti i iz pisma Mrazovićeve sina Lacka koji se s mnogo gorčine oborio na Strossmayerovo gledište u pitanju Bosne. Strossmayer je ocijenio pismo kao puno »strastvenosti i — žao mi reći, ali moram reći — puno bezumnosti«. U pismu »napose pako se veli — javljao je Strossmayer Račkom — da Vaše i moje mnijenje o Bosni je apsurdno, da smo mi u tomu među Hrvatima posve osamljeni i da je sreća, da narod ne zna, da sam i ja toga mnijenja, jer bi moja popularnost posve propala«. Strossmayer komentira to gledište i kaže: »Što se Bosne tiče, niti moje niti Vaše mnijenje ne stoji stranki na putu da ju okupira, nego ko što svud, tako i tu svoju nemoć i impotenciju svoju prljavim plaštom krije. Što mi velimo jest: kakva je danas Austrija, ne može ona okupirati Bosne, a ako bi ju okupirala ona bi naš narod još na gore muke stavila, neg što su muke današnje.«⁴⁷

Strossmayer i Rački bili su zaista osamljeni u svojem stajalištu. Ne samo Miškatović, nego i opozicioni dio Narodne stranke, u kojem su neki pojedinci bili vrlo bliski Strossmayeru, opredijelio se za priključenje Bosne i Hercegovine Monarhiji. Na skupu u Zagrebu, koji je organizirao upravo opozicioni dio stranke, donijeta je rezolucija u kojoj se tražilo da se ujedine hrvatski krajevi i da im se priključe Bosna i gornja Hercegovina. Štoviše, i opozicija, koja se okupljala oko Milana Makanca, opredijelila se na skupu u Crikvenici također za priključenje tih pokrajina Monarhiji. Za razliku od Narodne stranke, opozicija je u svojoj rezoluciji tražila da uedinjena Hrvatska sklopi federaciju s Bosnom i Hercegovinom.⁴⁸

⁴⁶ Šišić, KORS II, 146 (15. II 1878).

⁴⁷ Isto, 162/3 (2. IV 1878).

⁴⁸ O tom usp. V. Ciliga, Politička opozicija u vrijeme banovanja Ivana Mažuranića (1873—1880), HZ XXI, 1968.

ZUSAMMENFASSUNG

Nach dem Misserfolg in Bezug auf die Mitarbeit zur Zeit des gemeinsamen Programms der Nationalpartei (Narodna stranka) und des Fürstentums Serbien (1866—1868) verlässt die Mehrheit der Partei die Auffassung der Einigung der Südslawen mit Serbien als Kern eines neuen Staates. Trotz der negativen Erfahrung und des immer stärker werdenden diplomatischen Einflusses der Monarchie über Serbien, blieben Strossmayer und Rački dieser Auffassung treu. Diese Einstellung bestätigte Strossmayer 1870, als er auf die Anfrage des Statthalters Ristić, dass Serbien einen Teil von Bosnien und Herzegowina anschliesse, seine Bewilligung dazu gab. Besonders kommt aber diese Einstellung zum Ausdruck zur Zeit des Aufstandes in Bosnien und Herzegowina. Die Nationalpartei hat sich inzwischen für die Auffassung entschlossen, nach der Bosnien und Herzegowina der Monarchie angeschlossen werden sollten, auch schrieb der Schriftleiter Josip Miškatović in diesem Sinne im Parteiorgan »Obzor«. Miškatović wünschte auch Strossmayer für diese Lösung zu gewinnen. Er wünschte die Stärkung der Monarchie, weil er darin den Schutz der Slawen in der Monarchie vor der drängenden Gefahr sah, die die Slawen seitens eines geeinigten Grossdeutschlands bedrohen könnte. Übrigens war er der Überzeugung, dass die Monarchie zu Grunde gehen würde, falls das dualistische System nicht entfernt werden sollte, er wünschte auch die Neugestaltung der Monarchie so, dass Galizien, die geeinten südslawischen Länder und die geeinten tschechischen Länder solche Autonomie erlangen sollten, wie sie Kroatien geniesste, das übrige wären dann die gemeinsamen Angelegenheiten. Strossmayer wies diesen Vorschlag Miškatovićs ab, er war nicht willens, in diesem Sinne zu wirken. Er trachtete sogar mittels seiner internationalen Verbindungen zu verhindern, dass Bosnien und Herzegowina unter die Macht der Monarchie gelangen. Insofern diese Provinzen an Serbien nicht angeschlossen werden könnten, wünschte er, dass sie eine weitgehende Autonomie unter der Herrschaft der Türkei erlangen. In dieser Bestrebung war er vereinsamt, weil sich nicht nur die Nationalpartei, sondern auch die Opposition, die sich um Milan Mikanec scharte, für die Auffassung entschieden haben, nach der Bosnien und Herzegowina der Monarchie angeschlossen werden sollten.